

Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944-1956, pod redakcją ks. Edwarda Walewandra, Lublin: „BAMKA” Studio Komputerowo-Wydawnicze 2002, ss. 426, il.

Czytelnik otrzymuje do rąk tom, przygotowany w Katedrze Pedagogiki Porównawczej Instytutu Pedagogiki KUL, jako owoc konferencji naukowej, która odbyła się 6 maja 2001 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim.

Książka stanowi kontynuację problematyki zaprezentowanej w opracowaniu *Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w latach 1918-1939* (Lublin 2000), przygotowanym w tej samej katedrze i pod tą samą redakcją naukową.

Pierwsza dekada III Rzeczypospolitej przyniosła wiele opracowań na temat dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, ideologizacji i instrumentalizacji szkoły, losów uczniów i nauczycieli, działalności organizacji młodzieżowych w latach 1944-1956. Praca *Oblicze ideologiczne szkoły* dołącza do tego zbioru monografii i rozpraw, które wypełniają lukę poznawczą w zakresie najnowszych dziejów wychowania i nauczania w Polsce. Podjęcie tej problematyki jest istotne ze względów poznawczych, mam na myśli stan jednostkowej i zbiorowej świadomości. Dalej – tego typu badania i refleksja historyczna pozwalają lepiej zrozumieć nie tylko pewne współczesne problemy pedagogiczne, ale także część zjawisk społecznych, ekonomicznych i politycznych.

Prezentowane *Studia i Przyczynki*, jak je określa redaktor tomu, przekraczają merytoryczne ramy określone przez tytuł pozycji. Zróżnicowane i bogate wątki prezentowanej książki można zgrupować wokół czterech głównych zagadnień. Pierwsza grupa obejmuje sprawy bezpośrednio związane z polityką oświatową, ideologizacją pedagogiki i andragogiki oraz indoktrynacją młodzieży szkolnej. W tym dziale znalazły się rozprawy: Danuty Koźmian – *Polityka oświatowa wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Polsce w latach 1944-1956*; ks. Mariana Nowaka – *Pedagogika w służbie nowej ideologii*; Stanisława Mauersbergera – *Indoktrynacja młodzieży szkolnej. Programy, podręczniki, lektura*; Zbigniewa Osińskiego – *Ideologizacja nauczania historii w szkołach podstawowych w latach 1944-1956*; Janiny Kostkiewicz – *Oświata dorosłych w latach 1944-1956*; Teresy Kukołowicz – *Represje wobec nauczycieli w latach 1947-1956 w świetle ich wypowiedzi*.

Druga grupa zagadnień to sprawy stosunków Kościoła i państwa, katechizacji uczniów oraz szkolnictwa katolickiego. W tej części można umieścić następujące wypowiedzi: ks. Zygmunta Zielińskiego – *Kościół w Polsce powojennej*; Leonarda Grochowskiego – *Nauka religii w szkołach państwowych Polski Ludowej. Etapy ograniczania i usuwania na tle programów laicyzacji 1944-1956*; Joanny Król – *Ateizacja szkół średnich ogólnokształcących w latach 1945-1961 na przykładzie województwa szczecińskiego*; ks. Stanisława Turkowskiego – *Represje wobec katechetów archidiecezji wrocławskiej w latach 1944-1956*; Stanisława Majewskiego – *Szkolnictwo pod rządami komunistycznymi w Polsce w latach 1944-1956*; Sylwii Kobus – *Represje władz PRL wobec placówek opiekuńczo-wychowawczych Zgromadzenia Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego w latach 1945-1962*.

Na kolejny dział składają się prace poświęcone szkolnym organizacjom młodzieżowym, harcerstwu i grupom przykościelnym. Znajdujemy tutaj prace następujących autorów: Elwiry Kryńskiej – *Szkolne organizacje młodzieżowe w latach 1944-1956*; Edyty Głowackiej-Sobiech – *Harcerstwo polskie w latach 1944-1956*; Janusza Homplowicza – *Autonomia i zniewolenie harcerstwa wobec jego istoty i metodyki pracy*; Juliana Kwieka – *Wychowanie religijne w harcerstwie w latach 1945-1959*; Janiny Chodakowskiej – *Szkoły akademickie. Grupy studenckie jako jedna z form upolitycznienia młodzieży w pierwszych latach Polski Ludowej*; ks. Stanisława Bartmińskiego – *Koło Ministrantów przy katedrze przemyskiej a proces ateizacji młodzieży szkolnej w latach 1944-1956*.

Cenne dopełnienie tomu stanowią teksty traktujące o szkołach polskich poza granicami Polski. Piszą o tym: ks. Edward Walewander – *Polska tradycja wychowania na wychodźstwie*, Małgorzata Stopikowska – *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w ZSRR* oraz Janina Kamińska – *Potrzeba badań nad oświatą polonijną we Francji 1945-1956*.

„Kształtowanie” nowego ideologicznego oblicza szkoły polskiej w okresie powojennym było jednym z przejawów ideologizacji życia politycznego, ekonomicznego, społecznego i kulturalnego polskiego narodu. Jej źródłem był, narzucony z zewnątrz, totalitarny system komunistyczny w wersji stalinowskiej. Polski system edukacyjny, zrekonstruowany po drugiej wojnie światowej, podobnie jak polska myśl pedagogiczna, proces wychowania i nauczania, jego uczestnicy (nauczyciele i dzieci) oraz bliższy i dalszy kontekst (Kościół, rodzina, organizacje młodzieżowe), zostały poddane brutalnym oddziaływaniom, które miały doprowadzić do ich zmiany. Na omawiane dwunastolecie dziejów szkoły składają się dwa okresy, które wyraźnie oddziela przełom lat 1948/1949. Polityka oświatowa nowych władz zmierzała do pełnego podporządkowania szkoły i potraktowania jej jako narzędzia indoktrynacji. Do tego celu, z całą bezwzględnością, zmierzała przebudowa strukturalna i programowa szkoły ogólnokształcącej, szczególnie intensywna w latach 1949-1956 (D. Koźmian). Ideologizacji uległa praktyka pedagogiczna. Bezwzględnym naciskom ideologicznym i administracyjnym, stosując także represje bądź częściej ich groźbę, poddano nauczycieli (T. Kukołowicz), relacje i sytuacje wychowawcze (M. Nowak), podręczniki i programy nauczania (S. Mauersberg). „Zabiegom” ideologicznym poddano program i treści przedmiotów przyrodniczych i humanistycznych, zwłaszcza historię. Projektowanej zmianie mentalności i postaw dzieci szkolnych miał służyć przede wszystkim dobór treści, a na drugim miejscu – sposób ich nauczania (S. Osiński). Ideologizacja szkoły polskiej, połączona z indoktrynacją dzieci i nauczycieli, wiązała się ściśle z polityką wobec Kościoła (Z. Zieliński). Władze komunistyczne dążyły najpierw do ograniczenia jego wpływu na dzieci i młodzież, dalej – minimalizacji i eliminacji jego oddziaływań, a w perspektywie do katechizacji *à rebours*, czyli ateizacji. Kościół katolicki i prowadzona przez niego katechizacja były jedną z podstawowych przeszkód, najpierw w osiągnięciu pełni władzy, a potem w jej umacnianiu i budowie tzw. państwa socjalistycznego. Walkę z katechizacją prowadzono za pomocą nowych aktów prawnych, arbitralnej interpretacji prawa dawnego, łamania przepisów prawa, prowokacji, a nawet represji (L. Grochowski). Walka ta przybierała, w zależności od okresu i regionu, różne formy i siłę (S. Turkowski, L. Grochowski, J. Król). Narzu-

canie polskiemu szkolnictwu nowego ideologicznego oblicza wiązało się z walką ze szkolnictwem katolickim oraz z pedagogiczną i opiekuńczo-wychowawczą działalnością zakonów (S. Kobus). Narzędziem ideologizacji i indoktrynacji życia polskiej szkoły w tamtym okresie były również organizacje młodzieżowe (E. Kryńska). Zróżnicowane środowiskowo i wiekowo, realizowały narzuconą im misję transmisji polityki władz i indoktrynacji. Instrumentalne traktowanie organizacji młodzieżowych widoczne było na przykładzie harcerstwa. Odrodzone w pierwszych latach powojennych w kształcie zbliżonym do harcerstwa II Rzeczypospolitej, zostało poddane presji, która doprowadziła do likwidacji ZHP w 1950 r. i włączeniu w Związek Młodzieży Polskiej jako Organizacji Harcerskiej (J. Kwiek, E. Głowacka-Sobiech, J. Homplewicz). Głównym źródłem oporu przeciwko ideologizacji i indoktrynacji polskiej szkoły w tym okresie, podobnie jak całego polskiego społeczeństwa, był Kościół katolicki. W jego obrębie koncentrowały się inicjatywy, które służyły obronie tożsamości narodowej i religijnej Polaków (S. Bartmiński).

Ważne uzupełnienie tomu stanowią wypowiedzi poświęcone polskiemu szkolnictwu poza granicami Kraju, poczynając od polskiej tradycji na wychodźstwie (E. Walewander), poprzez artykuł na temat oblicza ideologicznego szkoły polskiej w ZSRR (M. Stopikowska), a kończąc na postulatach dotyczących badań nad oświatą polonijną we Francji w latach 1945-1956 (J. Kamińska).

Tom *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944-1956* jest ważnym i cennym wkładem w poznanie powojennych dziejów polskiej szkoły. Większość prezentowanych opracowań ukazała się po raz pierwszy w polskiej literaturze historycznej i pedagogicznej. Są one efektem badań archiwalnych, analizy treści i programów nauczania oraz reinterpretacji dotychczasowych opracowań. W bardzo wyraźnych konturach i ostrych barwach ukazują nieszczęścia, które może sprowadzić na szkołę, a w konsekwencji na całe społeczeństwo ta władza, która przekonana o swojej mocy i nadrzędności traktuje ją jako narzędzie realizacji własnych celów politycznych. Przedstawione w zbiorze badania i refleksje mogą pomóc w szukaniu oblicza współczesnej polskiej szkoły.

Tomasz Ożóg

Polacy w Azerbejdżanie, red. ks. Edward Walewander, Lublin: „BAMKA” Studio Komputerowo-Wydawnicze 2003, ss. 372: il.

Jest to książka współtworząca swoisty „tryptyk kaukaski”, w ciągu trzech lat opracowany wysiłkiem kilkudziesięciu autorów – uczestników międzynarodowych sympozjów polonijnych zorganizowanych na KUL-u w latach 2000-2002. Prace zbiorowe *Polacy w Armenii* (Lublin 2000) oraz *Polacy w Gruzji* (Lublin 2002) to wcześniejsze części tego cyklu. *Polacy w Azerbejdżanie* stanowią jego tom zamykający. Wszystkie trzy książki ukazały się w ramach serii „Biblioteka Polonii” wydawa-